

BORZSÁK ISTVÁN

SALLUSTIUS MARIUS-PORTRÉJA

Sallustius írásainak (elsősorban a Iugurtha-monográfiának) mélyebb-reható stilisztikai és motívumtörténeti vizsgálatából kiderült, hogy a Nagy Sándor alakjához tapadó regényes vagy éppen mitikus vonások nemcsak a keleti udvarokban, hanem a III. század elejétől kezdve a Mediterraneum nyugati térségeiben is igénylőkre találtak. Azoknak a nevéhez, akiket ebben az összefüggésben emlegetni szoktak (a Scipiók, a pún Hannibal, Pyrrhos, a szicíliai Agathoklés, a „szerencsés” Sulla, a „nagy” Pompeius, a „gazdag” Crassus...), okkal csatolhatjuk Mariusét is. Hasonlóképpen bővíthetjük Sallustius forrásainak listáját a Nagy Sándor-hagyomány görög és római képviselőivel.

Érdeklődéssel vettük a kezünkbe Siri Walt nemrég megjelent monográfiáját a történetíró C. Licinius Macerről.¹ A címben szereplő név hallatára A. Rosenberg hajdani Quellenkundéjának² neveltjei persze nem csupán Sulla korának „érdekes politikai személyiségére” gondolnak, hanem az évkönyveinek töredékeiben ugyancsak kimutathatónak vélt „mangelnde Ehrenhaftigkeit”-re is — hogy Mommsen elmarasztaló verdiktjét (Röm. Forsch. I 315: „ein notorischer Demokrat..., ein ganz unverschämter Fälscher” etc.) ne is emlegessük.³ Gondoljunk inkább a Törvényekről értekező Ciceróra, aki — a bevezetőben — hagyná magát Atticustól rábeszélni a görögök teljesítménye mögött el nem maradó *historia* latin megszólaltatására (De leg. I 2,6): a papi évkönyvek „kellemetlen sivársága” (*iniucunditas*) és a római kezdeményezők (Fabius Pictor, az id. Cato, Calpurnius Piso, Fannius...) „soványsága” (*exile*) után Coelius Antipater *paulo inflavit vehementius, ... sed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius scriberent*. Ebben az összefüggésben találkozunk Licinius Macer említésével, *cuius loquacitas habet aliquid argutiarum* (tehát legalább nem

¹ S. Walt: Der Historiker C. Licinius Macer. Einleitung, Fragmente, Kommentar. Stuttgart—Leipzig 1997; eredetileg berni disszertáció, a Beiträge zur Altertumskunde c. sorozat 103. kötete.

² A. Rosenberg: Einleitung und Quellenkunde zur röm. Geschichte. Berlin 1921, 136 sk.

³ Ez az elmarasztalás még a kitűnő R. M. Ogilvie Livius (I—V.)-kommentárjában is tovább él (12): „Lic. was unashamedly a *popularis*, with all the prejudices of his class and creed. It was this that made his history fresh and exciting.” Az óvatosság itt sem ártana: T. J. Cornell szerint (Walt könyvének recenziójában: JRS 1999, 229) a politikus Macer *nem azonos* a történetíróval.

szellemtelenül „fecseg”), persze a tudományát még nem „a tanult görögök gazdagságából, hanem a latin másolócskákából” meríti. Sajnos a szerzőnk szónoki képességéről szóló, reménytelenül romlott szövegrészből (*in orationibus autem + multas ineptus datio + summam impudentiam*) nem valami hízelgő értékelésre következtethetünk.

D. Flach értelmezése szerint⁴ Cicero bizonyos *ἐνάρχεια*-t észlelhetett Macer előadásában, de azzal a megszorítással, hogy ez a „szemléletesség” „nicht von der gebildeten Schar der Griechen, sondern von lateinischen Schulmeisterlein” származik. A történeti művébe illesztett beszédekben viszont — Flach szerint — „nem ismerte volna fel a szónok Liciniust”. Tanulságos a folytatás: „Cicero a történetíró Licinius írói teljesítményéről alkalmasint nem nyilatkozott volna ilyen lekicsinylően, ha a politikus Licinius nem az ellenkező (nép)párthoz tartozott volna. Történeti művéből mindenesetre annyi sok veszett el, hogy eldönthetetlen: méltányos-e Cicero ítélete, vagy inkább a politikai ellentét vetült-e rá az irodalom síkjára.”

Flach óvatos tartózkodását megszívlelendőnek érezzük. S. Walt könyvének érdemét sem Licinius Macer történetírói teljesítményének *tárgyilagossabban* értékelésében látjuk, inkább a derekas részt kitevő „Forschungsbericht” gazdag tényanyagában (34–75. l.). De még előbb (a bevezetésben: „Macer als Politiker”) részletesen foglalkozik a Sallustiusztól a *tribunus plebis* Macer szájába adott beszéddel (Hist. III 48),⁵ amelynek autentikus voltát azonban végül is vitathatónak ítéli. Érvelésében (21) fontos szerep jut a Macer-beszédben felbukkanó néppárti jelszavak (populäre Schlagwörter: *ius, servitium, iniuria, vindex iuris, dominatio, factio noxiorum*, különös gyakorisággal a *libertas*) elemzésének, de egy jegyzetben (13,61) már előbb is utal egy feltűnő liviusi párhuzamra (II 24,2 *patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos praemia essent*; vö. a sallustiusi „Macer”-beszédben — Hist. III 48, 18 — olvasható mondattal: *absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est*), amely *egyéb* — távolabb vezető — összefüggések tisztázására készítheti a figyelmes olvasót.

S. Walt (i. h.) Macer szókészletének (Vokabular) „néppárti” jelszavait kötötte alkalmilag csokorba. Mi — szinoptikus forrástanulmányaink során — a makedón világhódító alakja körül sarjadt irodalom rengetegében megfigyelhető, refrénszerű szólamok (jelzők, szókapcsolatok, sajátos kifejezések, kalandos motívumok) regisztrálásából jutottunk bizonyos eredményekre.⁶ A végeláthatatlan „Nagy Sándor-hagyományon” (*vulgata kívül* is szinte csalhatatlan nyomjelzőnek bizonyult a *pericula et labores* (πόνου καὶ κίνδυνου) szókapcsolat, amely íme a Macer-beszédben is — akárcsak a Pompeius-levél elején (1,1) — felbukkan. Megállapíthatatlan, hogy a

⁴ D. Flach: Einführung in die röm. Geschichtsschreibung. Darmstadt 1985, 88.

⁵ R. Syme véleménye (Tac. I 149) ez alkalommal nem sokat mond: „The speech is splendid and vigorous.”

⁶ B. I.: A Nagy Sándor-hagyomány frazeológiájához. Ant. Tan. 27 (1980) 193 skk.

sallustiusi *Historiae külön* hagyományozott beszéde mennyiben tekinthető a szónoklóéna, vagy inkább Sallustiusénak, de nem is ez a fontos, hanem annak konstatálása, hogy a csakhamar meséssé színeződő Nagy Sándor-hagyománynak ez a jellegzetes eleme (tehát korántsem holmi közömbös „szónoki formula” vagy „gyakorta megfigyelhető szókapcsolat”)⁷ Sulla korának politikai irodalmában is tetten érhető, mint ahogy az illető hagyomány akárhány egyéb eleme is a római irodalomnak — mondhatni — *kezdetei* (Ennius...) óta kimutatható.⁸

Az anyag szűkössége nem teszi lehetővé, hogy állításunkat a Walt kiadásában felsorakoztatott — mindössze huszonkilenc — rövidebb-hosszabb Macer-fragmentum szövegével hathatósabban bizonyítsuk. Sallustius ránkmaradt írásainak ezirányú vizsgálata azonban több eredménnyel kecsegtet.

A Catilina összeesküvéséről írott monográfiában az illető szókapcsolat a szokásos formában csak egyszer fordul ugyan elő (10,2 *qui labores pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant*), de némi változtatással annál gyakrabban (2,2 *periculo atque negotiis*; 4,4 *facinus memorabile sceleris et periculi novitate*; 27,2 *neque insomniis neque labore fatigari*; 52,2 *quom res atque pericula nostra considero*; 58,2 *quem neque gloria, neque pericula excitant*; vö. még 10,1 *labore et iustitia*; 35,3 *fructus laboris industriaeque*).⁹ Felhangzik viszont ismételtlen a Nagy Sándor-hagyomány legismeretesebb motívuma, a „vágy” (πόθος): 5,6 *hunc (Catilinam) libido maxima invaserat rei p. capiundae*; 10,3 *imperii cupido crevit*; 13,3 *libido stupri ganeaeque incesserat*; továbbá a szintén gyakori „feltár/ul/ás”, „megnyitás” (10,1): Karthago lerombolása után Róma előtt *cuncta maria terraeque patebant*.

Feltehetőleg a téma diktálta a Iugurtha-monográfiában a Nagy Sándor-i szólamok *feltűnő* gyakoriságát: Mikor az afrikai hadműveletek irányítását Metellus veszi át, az elődjétől ráhagyott sereg *iners inbellis, neque periculi neque laboris patiens* volt (44,1; Ogilvie a Tacitustól is felkapott „szónoki formula” korábbi előfordulásai közül a Macer-beszéd idézett helyén kívül *csak ezt* tartja számon). Egyebütt fölöttébb változatos fogalmazásokat találunk: Iugurtha *multo labore multaue cura*, fegyelmezettségével és a veszélyek elől ki nem térve (7,4 *parendo et saepe obviam eundo periculis*) szerzi meg eleinte előljáróinak bizalmát. Ismételtlen olvasunk arról, hogy az irigység (*invidia*) milyen végzetes szerepet játszik a ránk leselkedő veszedelmek között (28,5; 39,2; 40,2 stb.). A győzelmek kivívása természetesen nem megy fáradság nélkül (49,3

⁷ R. M. Ogilvie *Agricola-kommentárjában* (Oxford 1967. 212), ill. H. Heubnerében (Göttingen 1984. 64); l. az utóbbiról írott recenziókat: Ant. Tan. 33 (1987—88) 268 = Gymn. 92 (1985) 552 sk.

⁸ Példaképpen a csatajelenetek minél megdöbbentőbb (καταπληκτικός) ábrázolására utalunk, amint azt a hellénisztikus minták nyomán Fabius Pictor és Ennius töredékeiben, majd Sallustiusnál is megfigyelhetjük (Iug. 60,2 *streptus ad caelum ferri, tela utrimque volare...*), vö.: *Lucubrationes Ennianae*. Ant. Tan. 38 (1994) 63 skk. = *Dragma* III 50 skk.

⁹ Itt csak Arrianos *Anabasisának* egyik helyére hivatkozunk, ahol (Nagy Sándornak az issosi csata előtt tartott buzdításában: II 7,3—9) a πόντοι καὶ κίνδυνοι sűrű emlegetése közben a veszélyek vállalásáért járó *jualmakról* (ἄλλα) is szó van.

labores et victoriae; vö. 68,3; 76,5 *Romani labore proeliisque fatigati*; 100,4 *militibus exaequatus cum imperatore labor*, stb.).

Nem fogunk meglepődni, ha a szóban forgó *iunctura* szembetűnő halmozódását nem akárcinek, hanem a főszereplő Mariusnak „programbeszédében” (85) észleljük: gyermekkorától fogva megszokta a „fáradalmakat és veszedelmeket” (7); ellenfelei irigyeljük csak „fáradalmait, feddhetetlenségét és a vállalt kockázatokat” (18 *invideant labori, innocentiae, periculis etiam meis*). Amit pályafutása során szerzett, nem örökölte, mint arisztokrata ellenfelei, hanem *plurimis laboribus et periculis* küzdött meg érte (30); nem dicsekedhet finom görög műveltséggel, de megtanulta, ami a köznek üdvös: *hostem ferire... nihil metuere nisi turpem famam... eodem tempore inopiam et laborem tolerare* (33); katonáival szemben a dicsőséget nem magának tartja fent úgy, hogy amazoknak meg csak a dolgok nehezét hagyja (34 *neque gloriam meam, laborem illorum faciam*).

Természetes mozgatóerőként jelentkezik itt is a Nagy Sándor-i vágy (πόθος), akár nemes, akár torz formában: Adherbal a senatushoz intézett kéréselevelében bepanaszolja az életére törő Iugurtha erőszakosságát, *quem lubido exstinguendi me invasit* (24,2), de Iugurthát továbbra is az elvakult hatalomvágy (25,7) *animus cupidine caecus*) sarkallja, — akárcsak korábban a Gracchusokat a győzni akarás (42,2 *Gracchus cupidine victoriae haud satis moderatus animus fuit*), vagy Mariust a legfőbb méltóság megszerzésének a gondolata (63,2 *at illum iam antea consulatus ingens cupido exagitabat*; később: *gloriae avidus*, majd 64,1 *cupido animi*; 64,2 *non omnia cupiunda*; 64,5 *cupidine atque ira*). Persze Iugurtha szerint a telhetetlen rómaiakat is a *lubido imperitandi* fűti (81,1); a továbbiakban az író még Sulla „vágyakozását” is felvillantja (95,3): *cupidus voluptatum, sed gloriae cupidior*.

De általánosságok helyett nézzük meg valamelyik kínálkozó szövegrészt, hogy lássuk, boldogultak-e vele a legújabb kommentárok szerzői?¹⁰ Itt van például Capsa (89,4 *oppidum magnum atque valens*) ostromának leírása. Kezdhetjük a hadicélpont fontosságának kiemelésével: *quoius conditor Hercules Libys memorabatur*. Koestermann a részletek pontosságából arra következtet, hogy Sallustius afrikai helytartó korában maga is megfordulhatott a helyszínen, a *memorabatur* igei alakjából pedig arra, hogy Hercules Tyrius kultuszának föniciai eredetéről ottani időzése során szerzhetett tudomást. (Vö. 17,7: Zamában kereste-e az alkalmat Hiempsal „pún könyveinek” a tanulmányozására?) Mi a modern szerzők találgatásai helyett inkább Arrianosra hagyatkozunk, aki Nagy Sándor egyik legendás haditettének (a „madarak számára is elérhetetlen” *Aornos* sziklaerőd elfoglalásának) leírásában (Anab. IV 28,2) azon tűnődik, hogy ugyan melyik (a thébai, a tyrosi vagy az egyiptomi?) Héraklés próbálkozott korábban sikertelenül a szikla megvívásával, és arra az eredményre jut, hogy a mitikus hős alkalmasint sohasem járt ott, csak az emberek szere-

¹⁰ E. Koestermann (Heidelberg 1971), ill. G. M. Paul (ARCA 13: Liverpool 1984).

tik vállalkozásaik jelentőségét azzal nyomatékosítani, hogy az illető hely még Héraklés számára is elérhetetlennek (járhatatlannak, megközelíthetetlennek: ἄπορος) bizonyult. Arrianos előadása azzal folytatódik, hogy a makedón királyt a nehézségek hallatára elfogja a hírhedett „vágycsozás” (28,4 πόθος λαμβάνει): ezt a hegyet is meg fogja hódítani, οὐχ ἤκιστα ἐπὶ τῷ ἀμφὶ τὸν Ἡρακλέα μύθῳ πεφημισμένῳ.

Nos, Mariust is *megszállta* Capsa bírhatásának a vágya (89,6 *eius potiundi Marium maxuma cupido invaserat*), már csak a feladat nehézsége miatt is (*quia res aspera videbatur*), meg hogy Metellus korábbi sikerein túltegyen. Túl is tesz: ügyes hadvezetéssel (92,1 *sine ullo suorum incommodo*) római módra teljes sikert arat (92,3 *luctu atque caede omnia complentur*).

Capsa szerencsétlen lakói nemcsak „falaik, fegyvereik és férfiak” védelmében bíztak (89,4 *non moenibus modo et armis atque viris*), hanem még sokkal inkább a terep nehézségében (*multo magis locorum asperitate*). Koestermann itt helyesen utal néhány párhuzamos helyre (17,2; 75,10 etc.; 29,1 „*asperitas* öfter bei Sall. mit *locorum* verbunden”, 94,2 „*asper* gehört wie *asperitas* zu den von Sall. mit Vorliebe herangezogenen Vokabeln”), de azt már nem tartja számon, hogy ugyanez a jelző, illetőleg főnév a Nagy Sándor-hagyomány rengetegében *mindenütt* refrénszerűen ismétlődik (görögül τρηχύς ill. τρηχύτης, a római szerzőknél váltakozva a *difficultas locorum*-mal vagy *difficilis aditu*-val stb.)

Sallustius a megostromlandó város sivatagi környezetének (89,5 *omnia vasta, inculta, egentia aquae*) további veszélyességét az ott honos kígyókban látja. Koestermann itt is az író helyszíni értesüléseire hivatkozik (321: Der Hinweis auf die gefährliche Schlangenart macht deutlich, dass er sich auch hier auf persönliche Erkundigungen stützte), Paul (222) Florust idézi (I 36,14 *urbem Herculi conditam, anguibus harenisque vallatam*).

A szomjúságtól még jobban „tüzelt” kígyókkal kapcsolatban Koestermann (322) valószínűnek tartja, hogy Sallustius a *dipsades*-re céloz, amelyeknek természetrajzát később majd Lucanus részletezi Cato sivatagi menetelésének leírásában (Phars. IX 609 skk.). Ehhez itt csak annyit, hogy a Cato-legenda formálói ezt a néhánynapos afrikai gyaloglást Nagy Sándor-i *pathémákkal* teljes hadmenet-té színezték (Luc. VI 500 skk.; vö. Arr. VI 26,2), amelynek megpróbáltatásai közül (l. pl. Arr. VI 24,1 a gedrósiai vonulásnak a korábbiakkal össze sem hasonlítható szenvedéseiről) a regényes Nagy Sándor-hagyomány kígyói sem maradhattak el.

Az Aristoteles-levéli „beszámolójának” első tétele az *innumera serpentium genera*, de a kígyó-veszély a korai beszámolóknak is állandó tétele, l. pl. Diod. XVII 75,3 vagy 90,1 és 5 (P. Goukowsky kommentárjával); Curt. Ruf. VI 4,18 *ingentis magnitudinis serpentes*; IX 1,4 és 12. Jegyezzük itt meg közbevetőleg, hogy a Cato-legenda egyik legismertebb jelenete (Luc. IX 500 skk.: a szomjúságtól szenvedő sereg irigykedve nézi a vezérnek nyújtott italt, mire Cato felháborodottan kiüti katonája kezéből a kehelynek használt sisakot: *concitus ira excussit galeam, suffecitque*

omnibus unda) nem egyéb, mint Nagy Sándor vezéri gesztusának átruházása a feddhetetlen sztoikus hősré.¹¹

Marius *cupido*-jához (89,6) Koestermann annyit fűz hozzá, hogy a vezér neve „hatásosan (effektvoll) a mondat közepére került; a figyelem most az ő személyére összpontosul”, majd elutasítja — okkal — azt a magyarázatot, amely szerint a *maxima cupido* értelmezésében a korábbi (64,5) *cupidine atque ira, pessumis consultoribus* segítene. Hát az valóban semmit sem segít: itt is a *πόθος*-motívum újabb felhangzását észleljük. Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a *cupido* ugyanebben a részletben rövidesen újból felbukkan (93,3) az önfeledten csigákat keresgélő katonában is, amikor ráébred, hogy milyen helyekre tévedt (93,3 *ubi postquam solitudinem intellexit*), egyszerre csak *vágy támad* arra, hogy valami rendkívüli dolgot műveljen (*cupido difficilia faciundi animum vortit*). Ezt Koestermann szépen fordítja („die Begierde regte ihn an”), csak éppen itt sem jut eszébe a Nagy Sándor-i *πόθος*.

A továbbiakban (90,1) azt olvassuk, hogy Marius „alapos felderítés után, alkalmasint az istenekben bízva — mivel ennyi nehézség ellenében józan ésszel nem láthatott előre mindent (*consilio satis providere non poterat*) — mégis a lehetőségekhez képest kellő előrelátással teszi meg intézkedéseit” (*satis providenter exornat*). Koestermann a *credo dis fretus*-ban „bizonyos elmarasztalást” (einen gewissen Tadel) érez, akárcsak valamivel később (92,2 *omnia non bene consulta in virtutem trahebantur*), vagyis Mariusban hiányolja a megkívánható *consilium*-ot, mint ahogy még később (94,7) meggondolatlanságot (elvakultságot: *temeritas*) vetne a szemére.¹² Mindezek alapján holmi Marius-ellenes forrásmű „nyilvánvaló” befolyására gondol: mint ha Sallustius nem tudta volna felfogni Marius „nagyvonalú haditervének” a jelentőségét (ihm geht das Verständnis für die grosszügige Gesamtplanung des Marius ab). Meggyőződésünk szerint másról van itt szó: arról, hogy a *mintakép* vakmerő, sőt akárhányszor esztelennek látszó intézkedéseit (pl. Arr. VI 10,3 οὐ ξὺν ᾧ κινδυνεύουσιν) sem helyeselte mindenki, nem remélt („paradox”) sikereit aztán a szerencsésének tulajdonították.

¹¹ Vö. Curt. Ruf. VII 5,7 skk.; Arr. VI 23 skk., különösen 26, 2—3. Az Aristoteles-lelél hasonló epizódjának összefüggéseiről l. H. van Thiel kommentárját: *Leben und Taten Alexanders von Makedonien*. Darmstadt 1974. 236. — Mondanunk sem kell, hogy a közvetlenül ezután olvasható jóslatkéresi jelenet pedig (a sivatagi Hammon-szentélyben: Luc. IX 511 skk.) Nagy Sándor híres „fiúi” tudakozásának a „szent” (555) Cato személyéhez idomított pendant-ja. A különbség csak annyi, hogy a római hős *nem él a loquendi cum Iove libertas*-szal, *nem* óhajt érdeklődni a *nefandus Caesar* sorsa felől, hanem ihletetten (564 *deo plenus*) maga hirdeti meg a biztos jövőt: *pavido fortique cadendum est* (583). Jegyezzük még meg ezzel kapcsolatban, hogy a Panaitios-tanítvány szónok és történetíró P. Rutilius Rufus, 109-ben Metellus legatusa, a Iugurtha-monográfia egyik sejtető forrásművének szerzője, Catónak méltó párja volt *in Stoicis* (Cic., Brut. 30,114): méltatlan törvényszéki meghurcoltatása során *supplex iudicibus esse noluit* (Cic., De or. I 53,229), — akárcsak a példaképnek tekintett Sókratész.

¹² Ehhez Koestermann (i. m. 338) a köv. megjegyzést fűzi: „Der Hinweis auf die *temeritas* hat einen pikanten Reiz, hatte doch Sall. dem Marius in seiner Rede (85,46) die Worte in den Mund gelegt: *nam magna pars (exercitus) avaritia aut temeritate ducum adtrita est*. Damit wird die immanente Kritik sichtbar, die er an Marius übt.”

Marius meggondolatlanak (92,2 *non bene consulta*) ítélt hadművelete is sikerrel zárul. Komoly veszteségek nélkül (92,4 *exercitu incruento*) folytathatja Kelet-Numidia meghódítását, majd Capsa megívásánál nem könnyebbre: a Muluccha folyó melletti sziklavár (92,5 *mons saxeus... in inmensum editus*) elfoglalására indul. *Sed ea res forte, quam consilio melius gesta* (92,6): újból előkívánkoznak az író aggályai. Marius a terepnehézségek megtapasztaltával (92,8 *propter iniquitatem loci*) mármár felhagyna tervével, mégis inkább szerencséjére hagyatkozik, *qua saepe prospere usus fuerat* (93,1). Szerencsés véletlen folytán (93,2 *forte*) egy elkészülő katonája — csigák gyűjtögetése közben! — felkapaszkodik a meredek hegyfalra, majd a vezér utasítására vállalkozó társaival együtt sikerül a védők háta mögött bejutniuk a várba. A végkifejletet kitaláljuk: *sic forte (!) conrecta Mari temeritas gloriam ex culpa invenit* (vö. Curt. Ruf. III 6,18 *iam primum nihil sine divina ope adgredi videbatur; nam cum praesto esset ubique fortuna, et temeritas in gloriam cesserat*).¹³

Koestermann ez alkalommal nem folyamodik szokásos stíluscirádáihoz, hanem keresetlenül megmondja (93,2), hogy a csigákra vadászó ligur históriája „túl szép ahhoz, hogy igaz lehessen (332: ist zu hübsch, um wahr zu sein), bár később századokon keresztül ismételték” (obwohl sie durch die Jahrhunderte hindurch immer wieder nacherzählt wurde), utalással Frontinus stratégémáira (III 9,3). Nos, nemcsak később, hanem már századokkal *korábban* is megtalálták a feljutás útját-módját megmászhatalannak tartott magaslatokra. Gondoljunk csak a lydiai Sardeis fellegvárának elfoglalására (Kroisos korában: Hérod. I 84; majd ugyanígy 214-ben: Polyb. VII 15 skk.), vagy Nagy Sándor várívásainak a hagyomány minden elágazásában kalandosnál kalandosabb változatokban olvasható leírásaira és ezeknek római szereplőkkel (például az Új-Karthagót a tenger felől megrohmozó Scipióval: Polyb. X 7; Liv. XXVI 42 skk.; különösen 45,8—9) megfigyelhető utánköltéseire. Ilyen megszorításokkal elfogadhatjuk Koestermann vélekedését: alkalmasint a katonai nagyotmondás (és a hellénisztikus történetírásnak Nagy Sándor hihetetlen teljesítményei nyomán kivirágzó) mintapéldáival van dolgunk.¹⁴

Koestermann a továbbiakban (a hegymászó ligur kalandos felkapaszkodásának előadásában: 93,4) „majdhogynem novellisztikus jelleget” vél felismerni; Sallustius „szinte elvész a pittoreszk részletek ecsetelésében, míg tárgyilag sokkal fontosabb dolgokon könnyedén tovasiklik...” A váratlan rajtaütés vakmerőségének érzékeltetésére (*ad* 93,8) érdekes újkori párhuzamokat idéz (Anacapri megostromlása a napóleoni időkben, Kufsteiné a spanyol örökösödési háborúban), csak az ide kínálkozókat nem. Ugyanígy a vár védőinek viselkedéséről szólván (94,4 *at Numidae ... male dicere Romanis ac Mario vecordiam obiectare*): Koestermann mindebből csak az *obiectare* gyakorító alakját érzi magyarázandónak (das Frequentativum bezeugt

¹³ Vö. Curt. Ruf. VIII 13,15 *temeritas felix* (más összefüggésben).

¹⁴ Vö. *Koestermann*: i. m. 332: „Sie (die Geschichte von dem Ligerer) ist in Wahrheit schwerlich etwas anderes als ein Erzeugnis des Soldatenwitzes.”

wieder einmal die Vorliebe Sallusts für diese Verbformen). Az író „novellisztikus” vagy „drámai” előadásmódjáról (és forrásairól) többet árulnak el megint csak a számon nem tartott Nagy Sándor-i példák (*ex multis pauca*): Tyros ostroma során a szigetváros védői ugyanígy gyalázzák teherhordó barmoknak a töltés építésén fáradó makedónokat (Curt. Ruf. IV 2,20 *per ludibrium exprobrabant illos armis inclitos dorso sicut iumenta onera gestare; interrogabant etiam, num maior Neptuno Alexander esset*, vö. Diod. XVII 47,1). Vagy gondolhatunk arra a barbár csúfolódásra is, amelyre Nagy Sándor — ugyancsak egy sziklaerőd találékony megvívásával — megadta a csattanós választ: az ő makedónjai *repülni* is tudnak (Curt. Ruf. VII 11,5 és 24; Arr. IV 18,6; 19,3).¹⁵

A feljutás nehézségeinek részletezéséhez (93,4 *ramis modo, modo eminentibus saxis nisus*; 94,2 *praegrediens Ligus saxa... laqueis vinciebat, quibus adlevati milites facilius escenderent*) idézhetjük még Livius leírását a hispaniai Iliturgis erősségének (XXVIII 20,1 *arx inexpugnabilis*) ostromáról: Scipio fürge afrikai katonái vaskampókat vernek a sziklafalba, akárcsak Nagy Sándor balkáni kecskepásztorai a világ másik táján (Curt. Ruf. VII 11,15, vö. Arr. IV 19,1 vagy VI 10,3; mindehhez l. Dragma I 44 sk.).

Sallustius mindenestre a Nagy Sándor-vulgata érdekesítő mozzanataiból helyenként a mellékszerepre kárhoztatott Metellusnak is juttat: a sivatagi Thala ostromlása során (75,2) nemcsak a terep nehézségein (*asperitates*) próbál úrrá lenni, hanem „magát a természetet is le akarja győzni” (*naturam etiam vincere adgreditur*; ugyanígy 76,1 *quippe qui omnia, ... locos tempora, denique naturam ipsam ceteris imperitantem industria vicerat*), — mint a makedón világhódító (pl. Curt. Ruf. VII 11,4 *cupido incessit animo naturam quoque fatigandi*), vagy legismertebb római „utánzója”, Caesar (B. G. VI 43,2 *ut ... paene naturam studio vincerent*).

További — meglepő(?) — párhuzamok felvonultatása helyett utalunk itt a Sallustius-irodalom legfrissebb áttekintésére (C. S. Kraus — A. J. Woodman, *Latin Historians. Greece and Rome, New surveys* 27 [Oxford 1997] 11), amelynek szerzői számontartják az érdemes F. R. D. Goodyear vizsgálódásainak eredményét: Sallustiusnak volt kit követnie „in both form and content”, amennyiben a *Historiae*-ban Cornelius Sisenna történeti művét folytatta, monográfiáiban pedig felhasználta Coelius Antipater — fentebb említett — vívmányait is. Az áttekintés függelékében (119) hivatkozás történik W. Herrmann monográfiájára (*Die Historien des Coelius Antipater*, 1979) és E. Rawson tanulmánykötetének Sisenna-fejezetére (L. Corn. Sisenna and the early first century B. C.), éppen csak arra nem, hogy mindkettejük írásaiban (ill. töredékeiben) lépten-nyomon kimutatható az, amit a fentebbiekben Sallustiuszal kapcsolatban bizonyítani próbáltunk.¹⁶

¹⁵ Ennek váratlan visszhangját fedeztük fel Hannibal alpesi átkelésének liviusi előadásában: XXI 30,6—9.

¹⁶ L. recenziókat *W. Herrmann* könyvéről: Ant. Tan. 27 (1980) 142 skk. = Dragma II 43 skk., ill. megfigyeléseinket Sisenna olvasottságáról: Ant. Tan. 31 (1984) 224 skk. = Dragma III 22 sk.

Fejtegetéseinkből annyi remélhetőleg kiderült, hogy a *nagy* makedón alakjához tapadó regényes, sőt mitikus vonások (vö. Dragma I 216) nemcsak a keleti udvarokban, hanem a III. századtól kezdve Nyugaton is *diadochosokra* találtak. Azoknak a nevéhez, akiket ebben az összefüggésben emlegetni szoktak (a Scipiók, a pún Hannibal, a szicíliai Agathoklés, a „szerencsés” Sulla, a „nagy” Pompeius, a „gazdag” Crassus...), ezek után okkal csatolhatjuk a *homo novus* Mariusét is. Hasonlóképpen bővíthetjük Sallustius forrásainak listáját a Nagy Sándor-hagyomány görög és római képviselőivel.